

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО

На правах рукопису

КРУК ОКСАНА АНДРІЇВНА

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
В НАУКОВІЙ, ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТА ЕПІСТОЛЯРНІЙ
СПАДЩИНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

07. 00. 06 – Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 1996

00759822 (X)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті української археології та джерелознавства ім.М.С. Грушевського НАН України

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
член-кореспондент НАН України
Сохань Павло Степанович

Офіційні опоненти: 1. Доктор історичних наук, професор
Даниленко Віктор Михайлович

2. Кандидат історичних наук
Шандра Валентина Степанівна

Провідна організація – Український державний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "30" травня 1996 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.43.01 по захисту дисертацій в Інституті української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (254050, м. Київ, вул.Пугачова, 12/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української археології та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України.

Автореферат розісланий "18" квітня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Верба І.В.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Актуальність теми. Непересічність постаті М. Драгоманова, незважаючи на розмаїття, навіть полярність оцінок його діяльності, не викликає жодного сумніву. Вплив М. Драгоманова як публіциста і політичного теоретика на розвиток українського суспільно-політичного руху другої половини ХІХ ст. величезний. Його доробок на ниві фольклористики, етнографії та літературознавства вивів названі ділянки української науки на якісно нові обрії. Окрім того, помітний слід полишив М. Драгоманов в українській історичній науці. Він посідає особливе місце в українській історіографії як за своєю філософією історії, так і за концепцією українського історичного процесу в цілому та окремих його компонентів зокрема. Відтак цілісне дослідження проблеми: "М. Драгоманов як історик України" має важливе значення не лише для всебічної оцінки творчості визначного вченого, але й для рельєфнішого відтворення українського історіографічного процесу.

Стан наукової розробки проблеми. Перші спроби аналізу окремих аспектів творчості М. Драгоманова в ділянці української історії належать М. Костомарову¹, який у рецензіях на "Исторические песни Малорусского народа" та "Малорусские народные предания и рассказы" коротко зупиняється на драгоманівській трактовці історичних пісень як джерела.

¹Костомаров М. Историческая поэзия и новые ее материалы // Вестник Европы. - 1874. - Кн. 12. - Т. VI. - С. 573-629; його ж: (рец. на книгу) Малорусские народные предания и рассказы. Свод М. Драгоманова. Киев, 1876 // Русская Старина. - 1877. - Т. 19. - № 5. - С. 113-123.

Дещо пізніше Іван Франко, аналізуючи суспільно-політичні погляди М.Драгоманова, коротко зупинився на деяких положеннях філософії історії мислителя¹, а в рецензії на розвідку "Пропавший час" піддав критиці драгоманівську оцінку наслідків перебування України у складі Росії як занадто песимістичну².

У 20-ті роки ХХ ст. дослідження проблеми виходить на якісно інший рівень. Якщо М.Грушевський³ та Д.Заславський⁴ звертали увагу переважно на підхід М.Драгоманова до історичних пісень українського народу та окремі компоненти його філософії історії, то В.Заїкін⁵ та О.Гермайзе⁶ здійснили спроби досягнути історичну концепцію М.Драгоманова в цілому. Так, В.Заїкін піддав аналізу окремі складові історіософії М.Драгоманова, підкреслив його критичне ставлення до української народницької історіософської школи та вплив на формування основ світогляду істориків державницького напрямку, схематично охарактеризував погляди М.Драгоманова на окремі проблеми історії України.

Натомість О.Гермайзе вперше підійшов до комплексного дослідження проблеми. Він розглядає її у трьох взаємообумовлених

¹Франко І. Суспільно-політичні погляди Михайла Драгоманова // Літературно-Науковий Вістник. - 1906. - Т.35. - Кн.8. - С.226-240.

²Басс І. Неопублікована рецензія І.Франка // Рад. літературознавство. - 1958. - № 3. - С.110-112.

³Грушевський М. П'ятдесят літ "Исторических песен малорусского народа" Антоновича і Драгоманова // Україна. - 1924. - № 1-2. - С.97-109.

⁴Заславський Д. М.П.Драгоманов: Критико-биографический очерк. - К., 1924.

⁵Заїкін В. М.Драгоманов як історик // Наш світ. Варшава. - 1924. - № 10 - 12. - С.5 - 6; № 13 - 14. - С.6 - 8; № 15 - 16. - С.14 - 16.

⁶Гермайзе О. М.П.Драгоманов в українській історіографії // Філософська і соціологічна думка. - 1991. - № 9. - С.102-130.

аспектах: історіософія М.Драгоманова, його бачення історичного минулого України та погляди на розвиток українського історіографічного процесу. Зробивши низку слушних спостережень щодо історичної методології М.Драгоманова, зв'язку між його історичними та політичними поглядами, драгоманівської періодизації історії України, автор, однак, не простежує еволюції поглядів М.Драгоманова, і висловлює деякі спірні твердження.

Серед досліджень 30-х років слід відзначити розвідку Д.Дорошенка¹ в якій автор окреслив джерельну базу проблеми, побіжно розглянув погляди М.Драгоманова на окремі аспекти української історії, зупинився на завданнях, які ставив М.Драгоманов перед українською історіографією.

Надалі - у 60-80-х роках переважає аспектний підхід до дослідження історичних поглядів М.Драгоманова. Так, історіософія вченого досліджувалася цілісно чи в окремих її компонентах В.Лукеренком², О.Лисенком³, Р.Івановою⁴. Найповнішою є студія В.Лукеренка, в якій автор намагається комплексно проаналізувати філософські й соціологічні основи світогляду М.Драгоманова. Проте досліднику не вдається уникнути несправедливих закидів на адресу М.Драгоманова в "дрібнобуржуазному націоналізмі", "метафізичності" та "еклектичності" світогляду.

¹Дорошенко Д. М.Драгоманов і українська історіографія // Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М.Драгоманова у Празі. Драгоманівський збірник. - Прага, 1932. - Т.1. - С.113-123.

²Лукеренко В. Світогляд М.П.Драгоманова. - К., 1965.

³Лисенко О. Михайло Драгоманов про історичний прогрес // Укр. істор. журнал. - 1968. - № 11. - С.73-79.

⁴Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.). - К., 1971.

Останнім часом на головних засадах драгоманівської історіософії коротко зупинився при порівняльній характеристиці ідеологій лібералізму та націоналізму В.Лісовий¹. В свою чергу І.М.Бойко² та А.М.Колодний з Л.О.Філіповичем³ піддали детальному аналізу відповідно погляди М.Драгоманова на роль держави (у порівнянні з концепцією В.Липинського) та співвідношення національного і релігійного у науковій спадщині мислителя. Поряд з вищезгаданими працями у збірнику "Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова" побачила світ ще одна стисла, але цілісна розвідка М.Лука "Історіософія М.Драгоманова", в якій автор вдало відтінив розходження драгоманівської трактовки історичного поступу з позитивістською, а також з так званою "німецькою формулою" філософії історії.

Проблеми висвітлення М.Драгомановим українського історичного процесу стали об'єктом дослідження Г.Чернихівського, І.Лисяка-Рудницького, Е.Горнової. У розвідках Г.Чернихівського аналізуються погляди М.Драгоманова на давньоруську історію, українське літописання, національно-визвольну боротьбу українського народу середини XVII ст.⁴ Польський історик Е.Горнова

¹Лісовий В. Драгоманов і Донцов // Філософська і соціологічна думка. - 1991. - № 9. - С.83-90.

²Бойко І. М. Драгоманов і В. Липинський: роль держави в житті нації // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова: Зб. наукових праць. - К., 1995. - С.33-50.

³Колодний А.М., Філіпович Л.О. Проблеми національного і релігійного у науковій спадщині М.Драгоманова // Там само. - С.78-84.

⁴Чернихівський Г. Деякі питання історії давньоруської держави в оцінці М.П. Драгоманова // Питання історії народів СРСР. - Харків, 1972. - Вип. 13. - С.152 - 158; його ж: Історія боротьби українського народу за соціальне і національне визволення та за возз'єднання з Росією у висвітленні М.П. Драгоманова // Історіографічні дослідження

досліджувала висвітлення М.Драгомановим польсько-українських стосунків від доби Київської Русі до середини ХІХ ст.¹.

Найпильнішої уваги та високої оцінки заслуговують дослідження І.Лисяка-Рудницького², який дає коротку, але змістовну загальну характеристику драгоманівської концепції історії України. Дослідник особливо пильно розробляє питання, пов'язані з баченням М.Драгомановим України як невід'ємної частини європейського світу та впливу геополітичного фактора на український історичний процес.

В.А.Довгич наводить у своїй монографії початку 90-х років оцінки М.Драгомановим українсько-російських відносин, перспектив історичних досліджень в Україні, окремих моментів української історії³. Відношення мислителя до декабристського руху вивчав Г.Д.Казьмирчук⁴. Плідна спроба з'ясувати погляди М.Драгоманова на реформаційні рухи в Україні була здійснена Л.М.Крالیюком⁵.

в Українській РСР. - К., 1973. Вип. 6. - С.105 - 110; його ж; Українські літописи ХVІІ - ХVІІІ ст. у творчій спадщині М.Драгоманова // Укр. іст. журнал. - 1993. - № 4 - 6. - С.38 -43.

¹Hornowa E. Problemy polskie w tworczeni Michala Dragomanowa // Prace Opolskiego Tow. przyjaciol nauk. Wyd. nauk. histor. - spolecznych. - Wroclaw, Ossolineum. - 1978.

²Лисяк-Рудницький І. Із Драгоманівських студій // Історичні есе: В 2 т. - К., 1994. - Т. 1. - С.289-298; його ж: Перша українська політична програма: "Переднє слово" до "Громади" Михайла Драгоманова // Там само. - С.349 - 374.

³Довгич В.А. Українська ідея в політичній теорії Михайла Драгоманова. - К., 1991.

⁴Казьмирчук Г.Д. Декабристські ідеї в історіографічній спадщині М.П.Драгоманова // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. Вип.6. - К., 1992. - С.9-14.

⁵Крالیюк Л.М. М.Драгоманов про реформаційні рухи в Україні // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова. - К., 1995. - С.94-101.

Еволюцію політичних поглядів М. Драгоманова, його зв'язки із Закарпатською Україною простежував у своїх розвідках Я. Р. Дашкевич¹.

Окремо слід згадати розвідку В. Л. Смілянської², в якій аналізуються погляди М. Драгоманова на діяльність М. І. Костомарова. Проблема досліджується в трьох аспектах: 1) особисті стосунки; 2) відношення М. Драгоманова до суспільно-політичних поглядів М. Костомарова та 3) оцінка М. Костомарова як історика.

Підсумовуючи історіографічний огляд, слід наголосити, що концепція історії України М. Драгоманова та його історіографічні погляди так і не стали об'єктом всебічного дослідження. Низка аспектів потребує значно докладнішого опрацювання. Не визначеним залишається місце М. Драгоманова в українській історіографії, відтак необхідний комплексний підхід до теми в цілому.

Об'єктом дослідження є творча спадщина М. Драгоманова: наукові, публіцистичні праці та листування, в яких найбільш повно простежуються його історіографічні погляди та концепція історії України в контексті загальноєвропейського історичного процесу.

Мета даного дослідження - на основі аналізу опублікованих та архівних джерел, які складають наукову, публіцистичну та епістолярну спадщину М. П. Драгоманова, всебічно дослідити його

¹ Дашкевич Я. Р. Пізній Драгоманов: погляди і дії // Ратуша. - Львів, 1992. - 7-14 квітня; його ж: Михайло Драгоманов і Закарпаття // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Зб. наукових праць. - К., 1991. - С. 200-231.

² Смілянська В. Л. Батьки і діти (Микола Костомаров очима Михайла Драгоманова) // Штрихи до наукового портрета М. Драгоманова: Збірник наукових праць. - К., 1991. - С. 191.

концепцію українського історичного процесу та внесок в розвиток української історіографії XIX ст.

Для досягнення мети поставлені такі завдання:

- дати характеристику історіософії М.Драгоманова та визначити, в який спосіб її складові зумовили драгоманівську візію українського історичного процесу;

- визначити наріжні структурні елементи історичної концепції М.Драгоманова;

- виявити головні проблеми української історії, яких торкався М.Драгоманов та окреслити внесок вченого у їх розробку;

- проаналізувати історіографічні погляди М.Драгоманова;

- визначити місце М.Драгоманова в українській історіографії.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що:

- вперше на основі репрезентативної джерельної бази зроблено спробу комплексного дослідження поглядів М.Драгоманова на історію України в контексті всесвітньоісторичного процесу

- розкривається внесок вченого у розробку ряду важливих питань української історії, які він більш або менш ґрунтовно розглядав;

- простежено вплив історіософських, історичних та історіографічних поглядів мислителя на подальший розвиток української історіографії;

- з'ясовано місце М.Драгоманова у вітчизняному історіографічному процесі.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, наукової об'єктивності, методологічного плюралізму. Методика дослідження охоплює історико-генетичний та історико-порівняльний

методи. Автор застосовував проблемно-хронологічний принцип дослідження, що оптимізувало процес аналізу спадщини М. Драгоманова як історика України.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її основні положення і висновки можуть бути використані при підготовці синтетичних узагальнюючих праць про життя і діяльність М. Драгоманова та з української історіографії, а також при створенні вузівських курсів з української історіографії, історії суспільно-політичного руху на Україні другої половини ХІХ ст., при проведенні практичних та семінарських занять, лекційної роботи серед широкого загалу.

Джерельна база дисертації охоплює: 1) усі дотичні історичної проблематики твори М. П. Драгоманова (наукові та публіцистичні); 2) епістолярну спадщину мислителя.

У першій групі джерел слід насамперед виділити суто історичні дослідження. По-перше, ті, в яких чітко окреслені методологічні та історіософські погляди М. Драгоманова: "Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит", "Положение и задачи науки древней истории"; по-друге, розвідки М. Драгоманова, присвячені безпосередньо історії України: "Козаки", "Пропавший час: українці під московським царством", "Про українських козаків, татар та турків". Вперше вводиться до наукового обігу стаття М. Драгоманова "Про Історію Русів" (ІЦДІА України у Львові. - Ф. 663. - Оп. 2. - Спр. 14).

Велике значення також мають окремі соціологічно-публіцистичні трактати з національних проблем на Україні: "Чудацькі думки про українську національну справу", "Листи на Наддніпрянську Україну", "Историческая Польша и Великоорусская демократия". Слід

також виділити майже невикористовувану доповідь М. Драгоманова на Літературному конгресі в Парижі 1878 р. "Українська література, заборонена російським урядом" (Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. - Ф.26. - Спр.346), в якій зроблено стислий виклад українського історичного процесу.

У дослідженні використано також студії М. Драгоманова з українського фольклору та етнографії, найбільш повно представлені у "Розвідках Михайла Драгоманова про українську народну словесність та письменство" (у 4-х томах, Львів, 1899-1907) та коментарі до збірників "Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст." (у 2-х випусках, Женева, 1883-1885), "Нові українські пісні про громадські справи. 1764-1880" (Женева, 1881), в яких висновки історика спираються на факти духовного розвитку народу - історичні думи та пісні.

До дисертації залучено маловідомі до цього часу розвідки М. Драгоманова "Про віча", "Сміх і горе", рукописи яких зберігаються у ЦДА України у Львові (ф.663. - Оп.2. - Спр.23, 27).

Численні історичні та історіографічні сюжети знаходимо в публіцистичних працях М. Драгоманова, серед яких найбільше значення мають статті в "Киевском Телеграфі", "Вестнике Европы", збірнику "Громада", галицьких часописах "Друг", "Народ", "Житє і слово", женевській газеті "Вольное слово".

Корпус дотичних до теми епістолярних джерел представлений листами М. Драгоманова, розпорошеними по різноманітних виданнях, а також листами, що вперше вводяться до наукового вжитку. Серед публікацій листування, загальна кількість яких складає біля 50 видань, найважливішими для нашого дослідження є "Переписка

Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом" (у 8 томах, Чернівці, 1910-1912). "Листи до Івана Франка та інших" (у 2 томах, Львів, 1906, 1908), "Архів Михайла Драгоманова: Листування Київської Старої Громади з М.Драгомановим" (Варшава, 1938), а також його листи до О.Суворіна, П.Лаврова, М.Бучинського, О.Огоновського, Ю.Бачинського та ін. Вперше залучена до дослідження низка листів М.Драгоманова до П.Куліша з архіву останнього, що зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ ім.В.Вернадського НАН України.

Апробація роботи. Результати дослідження, основні положення і висновки викладалися автором у 2 статтях і 4 доповідях та повідомленнях на наукових конференціях, а саме: Шостій Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства (м.Луцьк, вересень-жовтень 1993 р.), засіданні круглого столу "Історія релігій в Україні" (м.Львів, травень 1994 р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Духовні витоки Поділля: творчі історії краю" (м.Кам'янець-Подільський, вересень 1994 р.), П'ятих Всеукраїнських історичних читаннях "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку" (м.Черкаси, травень 1995 р.), проходили апробацію у відділі вивчення та публікації зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України.

На захист виносяться такі основні положення дисертації:

– Історіософія М.Драгоманова, що у своїх наріжних засадах ґрунтувалася на творчому засвоєнні набутків європейської науки і засвідчувала плюралістичний підхід до трактування історичного процесу, була найвищим здобутком тогочасної української історіографії.

— М. Драгоманов вперше висунув ідею історичної реконструкції розвитку цивілізації в Україні.

— Серцевиною драгоманівської концепції історії України є безумовне визнання особності і тягlosti українського історичного процесу та належності України до європейського світу.

— Конкретно-історичні побудови М. Драгоманова відштовхуються від наявної української історіографічної традиції, органічно вписуються в неї; зроблено низку обґрунтованих узагальнень та зауваг, які стали новим словом у дослідженні окремих аспектів української історії.

— М. Драгоманов поділяв фундаментальну тезу народницької історіографії, що головним героєм історії є народ. Державні чинники беруться до уваги лише тому, що існують як тимчасова історична реальність.

— М. Драгоманов чітко й однозначно назвав український етнос носієм державності в Київській Русі, окреслив етнографічні межі України та визначив вплив геополітичного фактора на розвиток українського історичного процесу.

— Одним з перших в українській історіографії М. Драгоманов звернув особливу увагу на необхідність дослідження реформаційних течій в Україні.

— Драгоманівська оцінка історіографічної ситуації в Україні відзначається в цілому проникливістю, обґрунтованістю та науковою виваженістю; поруч із здобутками підмічено основні хиби тогочасної української історіографії: слабку увагу до розробки теоретико-методологічних засад історичних досліджень, відсталість в методах дослідження, намагання уникнути широких соціологічних

узагальнень, відрубний від європейського тла розгляд проблем української історії.

II. Структура та короткий зміст роботи

Структура дисертації визначається специфікою проблеми, поставленою метою і завданнями дослідження. Її структурними одиницями є вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначено ступінь її наукової розробленості, сформульовані мета і завдання дослідження, зроблено джерелознавчий огляд, вказано на наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі "Історіософія М.П.Драгоманова" аналізується філософія історії мислителя.

Зазначається, що вказана ділянка постійно привертала увагу вчених і є на сьогодні чи не найбільш дослідженою. В історіософії М.Драгоманова було синтезовано найвидатніші здобутки тогочасної філософської та історичної думки. В її основі лежали наріжні засади позитивізму. До числа складових частин входили теорії: універсальності історичного розвитку та прогресу, безкінечності пізнання, еволюційна, визнання об'єктивних законів історичного розвитку, елементи ідеалізму платонівського зразка (людина - абсолютна цінність, критерій істини - позаісторичне поняття "справедливості").

При цьому драгоманівська трактовка історичного прогресу відходить від суто позитивістської та від ідей німецької історіософії.

Прогрес, за М.Драгомановим, - явище універсальне і притаманне усім суб'єктам історії.

З еволюційною міркою підходить М.Драгоманов до питання щодо держави і нації, вважає їх історичними явищами, властивими лише певним етапам розвитку цивілізації. Однак вчений не заперечує повністю державу як таку. Визначається, що в минулому держава виконувала необхідну консолідуючу, етнозахисну і законодавчу роль, але в майбутньому державні порядки мають трансформуватися у громадські.

М.Драгоманов сприймає і плідно застосовує теорію багатофакторності історичного розвитку, що викликало гостру критику з боку марксистської історіографії, зокрема за невизнання ним визначальної ролі матеріального виробництва в суспільстві.

Найважливішим завданням історичної науки М.Драгоманов вважає встановлення об'єктивних законів історичного розвитку та всебічне, ґрунтовне дослідження подій і явищ. Основним методом дослідження має бути історико-порівняльний. М.Драгомановим вперше в українській історіографії розширено об'єкт історичної науки до розвитку цивілізаційного процесу в цілому. Також М.Драгоманов порушив проблему самодостатності джерельної бази, хоча й не виклав її у цілісному вигляді. Ніхто до М.Драгоманова в українській історіографії не надавав такого пріоритетного значення історіософським проблемам, як необхідній передумові для реалізації прикладних завдань.

Другий розділ "М.П.Драгоманов про український історичний процес" відкривається параграфом "Концептуальні погляди М.П.Драгоманова на український історичний процес". В ньому автор

коротко зупиняється на причинах, які зумовили зміну наукових орієнтирів М. Драгоманова від історії античності до української тематики, труднощах, з якими зустрічався вчений при дослідженні проблем української історії та особливостях викладу його концепції.

Автор дійшов висновку, що серцевиною драгоманівської концепції історії України є визнання по-перше, особистості, по-друге, тягlosti українського історичного процесу, по-третє, належності України до європейського світу. І хоча названі ідеї, особливо перші дві, мали поважну історіографічну традицію, що своїми коріннями сягала літописів XVII-XVIII ст., але у М. Драгоманова вони, по суті, вперше виступають у такій своїй єдності й обґрунтованості. М. Драгоманов аргументує тезу, що у своєму розвитку Україна проходила характерні для європейського історичного процесу шаблі, проте належність з середини XIV століття до чужих держав призвела до відставання, а у кінці XVIII ст. під сильнодіючими московськими впливами Україна відхиляється від європейського шляху.

Головним героєм історії М. Драгоманов, слідом за народницькою історіографією, вважає народ. Денаціоналізація української аристократії, втрата національної еліти призводять Україну до відставання від загальноєвропейського поступу. Але селянство зберігає традиції народного життя і є, за М. Драгомановим, з'єднуючою ланкою з попередніми етапами розвитку. До негативних факторів, які уповільнили хід українського історичного процесу, вчений зараховує також відсутність, за винятком княжої доби, повноправної державності.

М. Драгоманов створює цілісну концепцію про роль геополітичного положення України як розташованої на Великому

Кордоні європейської землі. Вплив геополітичного фактора розглядається у всіх його основних компонентах, за винятком впливу візантійської та осідлих східних цивілізацій, а саме: зовнішня відкритість та рівнинність території, сусідство степу, несприятлива ситуація на західних етнічних кордонах (спричинений натиском германських племен рух Польщі на Схід).

Констатується визнання М.Драгомановим самотності української нації на підставі прийняття аргументів вчених-славістів про самотність української мови, власного доведення регіональної однотипності українських народних пісень та їх відмінності від фольклору сусідніх народів.

Окремо розкривається драгоманівське бачення трьох головних напрямків української зовнішньої політики, зумовлених геополітичним фактором - польського, чорноморського та московського. Вчений відзначає їх особливості та роль кожного в історичній долі українського народу.

Наступні параграфи розкривають внесок М.Драгоманова у дослідження конкретної історичної проблематики. У другому параграфі "Україна-Русь IX-XIII ст." доводиться, що наріжною засадою поглядів М.Драгоманова на добу Київської Русі була переконаність в органічній належності цієї доби до української історії, а також у тому, що творцем Києво-руської державності був український етнос. Хоча Київська Русь була багатонаціональною державою, так як до її складу входили етнічні українські, білоруські та російські території, проте кожен з цих народів, як доводить М.Драгоманов, розвивався самотійно, відтак не існувало єдиної давньоруської народності.

Слідом за М.Максимовичем, В.Антоновичем та ін. М.Драгоманов заперечує норманську теорію, долучаючи власні етнографічні аргументи та підтримуючи думку про південне походження етноніму "Русь". Особливу увагу М.Драгоманов надає вчням як прояву національної самоорганізації українського народу.

Монголо-татарська навала завдала українським землям великих матеріальних і людських втрат, проте М.Драгоманов зауважує, що вона не змінила магістрального напрямку розвитку України та Білорусії, а лише уповільнила його. Спадкоємицею державності Київської Русі М.Драгоманов визнає Галицько-Волинську державу.

Третій параграф - "Вхід українських земель до Великого Князівства Литовського, Польщі, Речі Посполитої та його загальне значення". У ньому зазначається, що литовський період української історії М.Драгоманов оцінює загалом позитивно, відносячи до його здобутків згрупування більшості українських земель, звільнення їх від монголо-татарського іга та тимчасове відновлення українського контролю над Причорномор'ям. Однак вчений не помічає уніфікаційної політики великих литовських князів.

Вхід українських земель до складу Польщі після прийняття Люблінської унії має, за М.Драгомановим, переважно негативні наслідки: спроби переінакшити на польський взірець стану структуру українського суспільства, закабалення селянства, насильне окатоличення, жорсткий польсько-козацький антагонізм, колонізацію шляхти, яка позбавляла український етнос його еліти.

В оцінці Берестейської унії М.Драгоманов відступає від власного принципу розгляду проблем у загальноєвропейському контексті, тому унія трактується ним тільки як суто українське

явище, відірване від міжнародного тла та історичних передумов, а її негативна оцінка переноситься на всю подальшу діяльність греко-католицької церкви.

Натомість М. Драгоманов одним з перших звертається до дослідження реформаційного руху в Україні. Він трактує його широко, зараховуючи до його проявів всі ті дії, що йшли врозріз з канонізованою православною доктриною: поширення соцініанства, аріанства, кальвінізму, діяльність братств, переклади церковних книг на українську мову, критичні виступи проти православної церковної ієрархії.

У параграфі "Українська культура XVI-XVIII ст." розкриваються погляди М. Драгоманова на розвиток української літератури, освіти, мистецтва вказаного періоду.

Зазначається, що М. Драгоманов першим в історіографії акцентував увагу на тому, що українське національно-культурне відродження кінця XVI - першої половини XVII ст. визначалося насамперед зв'язками України з Європою і пов'язане тісно з Реформацією.

Вчений неодноразово підкреслює, що Україна в цей час стоїть на вищому щаблі культурного розвитку, ніж Москва і має на неї значний вплив. Проте із входом України до складу Московської держави внаслідок політики знищення козацької державності, русифікації, царської і чиновницької сваволі розвиток української культури і освіти уповільнюється і на початок XIX ст. вже відстає від московської.

Найбільш детально М. Драгоманов зупиняється на розвитку українського театру.

У п'ятому параграфі автор здійснює аналіз поглядів М.Драгоманова на історію українського козацтва.

Торкаючись етимології слова "козак", М.Драгоманов дотримується устійненої на той час точки зору про тюркське походження поняття. Слідом за В.Антоновичем вчений відносить утворення козацтва як осібного стану до початку XVI ст., хоча згодом ця теорія аргументовано спростовується М.Грушевським.

М.Драгоманов наголошує на відмінностях між українським та московським козацтвом, причини яких полягають у географічних, культурних та суспільних обставинах існування.

Історична місія українського козацтва була, за М.Драгомановим, триаспектною: по-перше, воно виступало оборонцем українських земель від турецько-татарського натиску; по-друге, колонізувало незалюднені простори і, по-третє, стало виразником національних устремлінь українського народу.

У дисертації висвітлюється характеристика М.Драгомановим устрою Запорізької Січі, його бачення причин польсько-козацьких антагонізмів та аналіз козацьких повстань кінця XVI - початку XVII ст. Мислитель підкреслює більшу прогресивність останніх у порівнянні з війнами С.Разіна, К.Булавіна та О.Пугачова.

Шостий параграф "Визвольна війна українського народу середини XVII ст. та Руїна" відтілює внесок М.Драгоманова у дослідження цих подій української історії.

Зокрема, констатується, що М.Драгоманов вперше вказує на еволюцію планів Б.Хмельницького від вимог автономії до розуміння необхідності розбудови власної держави та зауважує переростання козацьких повстань у рух загальноукраїнського характеру. Разом з

тим оцінка діяльності Б.Хмельницького відзначається певною суперечливістю та непослідовністю.

Аналізуючи Переяславську раду та її наслідки, М.Драгоманов розглядає українсько-російське зближення в контексті інших зовнішньополітичних заходів Б.Хмельницького і визначає його причини у необхідності для України протистояти польській загрозі на Заході та утвердитись на Чорному морі. Тому союз України з Москвою, на думку М.Драгоманова, цілком відповідав тогочасним українським національним інтересам. Проте М.Драгоманов помічає і розбіжність намірів України і Москви при укладенні договору та недотримання російською стороною його умов, що згодом приводить до трагічних наслідків.

У дисертації наголошується на плідності та науковій новизні здійсненого М.Драгомановим порівняльного аналізу текстів Березневих статей та англійської Великої хартії вільностей (1215 р.).

Звертаючись до аналізу причин Руїни, М.Драгоманов правильно виводить їх із внутрішніх особливостей українського життя. Це - антагонізм між козацькою старшиною, низовим козацтвом та селянством, промосковська орієнтація нижчих верств суспільства, неспроможність спадкоємців Б.Хмельницького до зміцнення української державності.

Нарешті, останній параграф "Україна кінця XVII- XVIII ст." стисло висвітлює драгоманівське трактування перебігу подій цього періоду на українських землях у складі московської та польської держав.

На думку М.Драгоманова, панування Москви мало катастрофічні наслідки. Ліквідація українських владних структур,

підрив економіки, закріпачення селян, гальмування розвитку культури та освіти, політика русифікації - ці фактори призводять до занедбання українського національного життя, відірваності України від загальноєвропейського історичного процесу.

У дослідженні наводиться критична оцінка М. Драгомановим польської політики на Правобережній Україні як такої, що спрямована на знищення ознак української державності; гайдамацького руху 1768 р. і Коліївщини. Вчений відмовляє цим повстанням у прогресивності через їх стихійність, розпорошеність, відсталість суспільної свідомості.

Третій розділ "Погляди М. П. Драгоманова на розвиток української історіографії" характеризує ставлення вченого до творчих здобутків української історичної науки XIX ст.

Високо оцінюючи історичні дослідження М. Костомарова і В. Антоновича за ґрунтовне джерельне забезпечення, М. Драгоманов гостро критикує їх за слабку увагу до історіософських проблем, нехтування порівняльним методом та широкими соціологічними узагальненнями.

Відзначаючи безумовний талант П. Куліша як історика, М. Драгоманов вбачає його заслугу у прагненні до критичного погляду на історію козацтва. Проте вчений помічає, що занадто емоційний підхід до української історії, вплив польських істориків зумовлюють еволюцію поглядів П. Куліша на козацтво аж до його очорнення, невиваженість оцінок та обвинувачень на адресу деяких істориків.

У дисертації підкреслюється пильна увага М. Драгоманова до "Історії Русів". Включившись у полеміку щодо авторів твору, вчений зрештою визнає ними Григорія і Василя Полетик. М. Драгоманов

високо оцінює цей твір як політичний памфлет з яскраво вираженими автономістичними тенденціями, який мав свого часу вагомий вплив на розвиток української громадсько-політичної думки.

Стисло подається оцінка М. Драгомановим позитивних та негативних впливів на дослідження української історії російських вчених - С. Соловйова, П. Погодіна та ін.

У висновках підведено основні підсумки дослідження:

- в особі М. Драгоманова українська наука вперше мала вченого, що витворив власну історіософську систему, синтезувавши найвидатніші тогочасні здобутки європейської філософської та історичної думки;

- М. Драгоманов виступав adeptом застосування порівняльного та соціологічного методів дослідження;

- драгоманівська концепція історії України не викладена в цілісному вигляді, а постає в сумі розпорошених по наукових та публіцистичних працях та листах сюжетів, котрі, однак, об'єднані однією ідеєю і творять цілісне полотно;

- М. Драгоманов витворив цілісну концепцію про роль геополітичного положення України в її історичному розвитку;

- М. Драгоманов доказово обгрунтував тезу про окремішність української нації;

- відштовхуючись від наявних здобутків української історіографії та органічно вписуючись в неї, М. Драгоманов зробив суттєвий внесок у дослідження окремих проблем української історії в усі її епохи;

- аналізуючи здобутки української історіографії, М. Драгоманов у той же час відзначив її відсталість від європейської, що знайшло

прояв у відрубному розгляді проблем української історії, нехтуванні порівняльним методом та широкими соціологічними узагальненнями. Подолання цих вад, на думку вченого, виведе українську історичну науку на якісно нові обрії розвитку.

Основний зміст дисертації викладено в публікаціях:

1. Авторитетне слово Драгоманова. М.П.Драгоманов про "Історію Русів" (Співавт.: І.Верба) // Наука і суспільство. - 1995. - № 11-12. - С.24-29.
2. Вплив М.П.Драгоманова на формування суспільно-політичних поглядів Лесі Українки (за матеріалами листування) // Дивослово. - 1996. - № 2. - С.3-8.
3. Українське козацтво в історичній концепції М.П.Драгоманова // П'яті Всеукраїнські історичні читання "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку". Тези доповідей та повідомлень. - Черкаси, 1995 р. - С.176-179.
4. М.П.Драгоманов і його думки про духовність, релігію та церкву в житті українського народу // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV круглого столу. - Київ-Львів, 1994. - С. 103-105.
5. Листування Лесі Українки з Михайлом Драгомановим // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Хмельницький, 1994. - С.108-110.
6. Національне питання в політико-правовій теорії М.П.Драгоманова // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. - Луцьк, 1993. - С.23-24.

Kruk Oksana Ondriivna. The conception of the History of Ukraine in the scientific, publicistic and epistolary heritage of M.P.Drahomanov.

A thesis submitted for the Candidate of History degree on speciality 07.00.06.- Historiography, Source Studies and Special historical disciplines, M.S.Hrushevskiy Institute for the Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The thesis is devoted to M.Drahomanov's views on ukrainian historic process. It is examining the basic elements of historiosophy of the scholar, his contributions to elaboration of the main point of the Ukrainian History. The work examines the Drahomanov's influence upon development of the ukrainian historiography of the 19th century.

Крук Оксана Андреевна. Концепция истории Украины в научном, публицистическом и эпистолярном наследии М.П.Драгоманова.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. - Исторнография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. Институт украинской археологии и источниковедения им. М.С.Грушевского НАН Украины, Киев, 1996.

В диссертации изучаются взгляды М.П.Драгоманова на украинский исторический процесс. Анализируются основные составные историософии мыслителя, его вклад в разработку главных проблем истории Украины. Определяется влияние М.П.Драгоманова на развитие украинской исторической науки XIX ст.

Ключові слова: М.П.Драгоманов, історія України, історіософія, наукова, публіцистична та епістолярна спадщина, історіографія.

Підписано до друку 3.04.96 Формат 60х84 1/16

Ум.друкаряк. 0,9 Обл.вид.арк. 1,0

Тираж 100. Зам. 17В 1996р. Безплатний

Поліграф.-д.це Ін-ту історії України НАН України

Київ-1, Грушевського, 4

1115018

AB 34.517
AB 34.517